

Kierkegaard-en «egunkari ezkutua»

Joxe Azurmendi
UEU-EHUko irakaslea

“Sistema batean eraturiko tesien esposizioari, existentzialistek pentsamenduaren zeharbidezko espresioa lehenesten diote: eleberriaren edo dramaren forman aurkezturiko fikzioak, egunkari intimoak eta antzeko idazkiak, bizitza pertsonalaren oihartzun bat gordetzen dutenak... Hala jokatu ohi zuen, arrunki existentzialismoaren abiatzailatzat jotzen den idazleak, Sören Kierkegaard daniarrak”. P. Foulquié-ren liburuxotik aldatu/itzuli dizkizut hitzok, sarrera baterako aitzakia aldera¹. Unamuno-k poesia, nobela, antzerki, saioretan isuri du bere existentzialismoa. Sartre-k saiok, nobelak, antzerkiak idatzi ditu. Simone de Beauvoir-ek existentzialismoaren azalpenerako bereziki egokitzen dauka nobela: “seul le roman —ausartu da bera baieztatzen— permettra d’évoquer dans sa réalité complète, singulière, temporelle, le jaillissement originel de l’existence”. Gure artean sekula egin den existentzialismoaren esposi-ziorik osoena —nik uste—, nobela bat da: *Leturiaren egunkari ezkutua*, 1957.

Existentzialismoa aipatzen denean, Kierkegaard aipatzen da beti. Existentzialismoak gure artean eduki duen presentzia aipatu nahi denean, Txillardegia aipatzen dugu.

Txillardegiren existentzialismoak Unamuno, Sartre, G. Marcel-ekin ere izan du zerikusirik eta konplexuagoa, da noski². Baina saiotxo honetan, Txillardegiren aurreneko nobelan dagoen Kierkegaard-en presentzia isila nahi nuke gogoratu, eleberriaren ardatza-edo denera soilik mugatuz —sugerentzia baten modura, hortaz, azterketa baten modura baino gehiago—, irakurle gazteei batik bat ahaztuak diruditen arrasto batzuk emateko. Bide batez, garai batean euskal munduan eragin handia izan zuen “eskola” hori gogoratuko dugu. Gerraondoan ETA, poesia edo antzerki berria, Jakin aldizkaria etab. sortu direneko pentsamendu nagusia, existentzialista izan da.

Existentzialismo ezberdinak daude. Existentzialismo ezberdinen iturri komuna da Kierkegaard. Kierkegaard-en aurreneko obra handia *Bat ala Beste* da, 1843ko

1. FOULQUIÉ, P., *L’existentialisme*, PUF, Paris, 1979, 33.

2. Txillardegik berak Marcel-en inportantzia ohartarazten du —“katolikoena omen zelako”—, ik. *Euskal Herria helburu*, Txalaparta, Tafalla 1994, 140. Influentzia hori, beharbada, nobelaren amaieran suma daiteke, existentziaren soluzioan maitasunak eta militantzia sozialak, ia zentzu kristau batean, hartzen duten garrantzian. Hori ageri da G. Marcel-i buruzko artikuluan batean, garai hartakotsua, ik. IZTUETA, P., “Zugan dut itxaro”, *Jakin* 14, 1961, 55-59.

otsailean Kopenhagen-en argitara emana. Idazki hori XIX. mendearen 40ko hamarkadako urteetako idealismoaren eztabaidan kokatzen da. Erabat Hegel-en aurkako jarreran kokatzen da —Marx bezala, eta aldi berean oso bestela—: Kierkegaard, bizitza sistema batean atzemateko burujopearen erabat aurka funtsean. Bizitza, definizioz, itxi gabekoa da, izan; ezin daiteke sistema batean itxita pentsatu. Ezta historiaren sistema batean ere.

Zer dira gizakiak? (Existenzialistak egiten duen galdera ez da “zer da gizaki-A?”). Gizon-emakumeak nolakoak diren begiratzen badugu, Kierkegaard-en arabera bizitzaren bi begikera funtsezko suma genitzake, elkarri kontrajarritakoak: estetikoa eta etikoa. Hauek ez dira teoriak. Bizimoldeak dira, existentziaren formak, eta biak absolutuak dira. Biziera guztia absolutuki bere era hartaraxe bizitza eskatzen du bakoitzak. Etikoki ala estetikoki, baina bietan bat. Gogoeta egin genezake bi erei (bi estadioei, esferei) buruz batera, baina ez biak batera bizi. Gizakiak, ezer direnak behintzat, era batekoak ala besteak dira. Bien artean ez dago bizitzerik erdizka, ezbaika, batetik bestera zabuka, bietatik pixka bat izaki nahas-mahas (printzipiorik gabe, hots, erabakirik gabe: agian gehienak horrelaxe bizi dira, baina existentzia propiorik zinez ez edukitzea da hori!). Existentzia propioa edukitzeko, aukeratu beharra dago zein izango den gure existentzia, aut aut. Bi existentzia-molde hauek ez dira bat ona eta bestea gaiztoa. Biak dira onak eta biak dira eskasak. Biek dituzte beren alde onak eta txarrak. Gizaki estetikoak libertatea maite du oroz gain, ez du loturarik eta uztarririk onartzen, etab. Bizimolde estetikoa egoan zentratua da, sentigarrian, plazerrean (erotikoan bezala, Mozarten musikaren laket artistikoan edo ikerketa zientifiko baten plazerrean, etab.; zentzu negatiborik batere gabe, hortaz). Bizimolde estetikoaren ñabardura ezberdin ugariak *Bat ala Beste*-ko lehen parte osoan azaltzen dira, eleberri gisako *Seduzitzailearen egunka-ria*-n bukatuz. Bizimolde etikoa —bigarren partea—, familian zentratua, guk bizimodu kristau zintzoa esango genukeena da substantzian. Estetikoa gozameneko gizakia da; etikoa, obligaziokoa (singularrean: obligazio asko dauzkana eta asko betetzen dituen, jeneralean ez da etikoa, bere bizitzari buruz erabaki erradikala hartzeko ausardiarik izan ez duena baizik).

Kierkegaard-entzat arazoa ez da bizitza nola pentsatu, nola bizi baizik. Ez da bizitzaren filosofia edo “sistema” berri bat asmatzea: arazoa, existentzia da. Gogoetak (filosofiak) bere errealitate minenean atzeman ezin duen existentzia hori. Beraz, ulertzaileak ulertu behar du, egin behar duena ez dela inoren gogoetak ulertzea (existentzialismoa ulertzea, adibidez; edo marxismoa ikastea), bere baitatik bere existentziari buruzko erabaki bat hartzea baizik. Aut aut. Kierkegaard-ek ez dio esaten irakurleari zein bizimolde hautatu behar duen, estetikoa ala etikoa (hirugarren posibilitatea, erlijiosoa, *Bat ala Beste*-n ozta-ozta dago aipatuta)³; hori norberak

3. Kierkegaard-en obra literario intentsu guztia hamabi urteren barruan arrapaladan produzitua eta gai bakarrekoa dela esan liteke. Izkribu bakoitza aurrekoa xehetuz, osatuz, zuzenduz, argituz dator. Hala ere, estreinako obrak dira estetikoan; azken idazkiak ia eskusiboki erlijiosoa dira.

bakarrik erabaki dezakeena da hain zuzen (indibidualismo erradikala), eta berak bakarrik erabaki beharra daukana, norbera izateko. Kategoria fundamentalak erabakiarena da. Hots, ez hau ala hori hautatzea, erabakitzea baizik; erabakitzeko erabakia da fundamentalak. Hemen nago eta erabaki egin nahi dut. Erabakimenez bizi nahi dut. Ez kili-kolo. Ez inkontziente. Fundamentalak, erabaki baten gainean bizitzeko erabakia da, erabaki hutsa, existentzia zentzuz betetzen duena, *de facto* gero zirkunstantzien arabera zentzu hori zein izango den ikusi baino lehen. Existentziari zentzua eman egiten zaio. Eta erabaki batez, hautu batez, ematen zaio. Batek existentzia estetikoak hautatuko du. Besteak etikoa. Edo erlijiosoak. Erabakitzen ez duena natura da —harri bat edo ardi bat bezalakoa—. Lekua dauka munduan, ez identitatea. Ez da indibiduoak. Espezie edo klase bat da. Bera den guztia, espezieak egiten du. Halabeharrendaren eta legearen menpean dago. Determinatuta dago. Ez da “espiritua”. Espiritua (espiritu izateko) deliberoak hasten du. Horrek egiten nau neu. Espezie guztian holakoxea ni (bakarrik) naizen hau. Horrek egiten zaitu zu guztiengandik diferentea. Zeu bakarrik zaren indibiduoak, ez historiaren edo gizar-tearen produktu “halabeharrezkoa”, ekoizpen mekanikoa, hots, beste edozeinen berdina —adibidez, momentu historiko baten edo klase sozial baten barruan (“XX. mendeko emakumea”, “industriako langile bat”, talde horretan beste edozein bezalakoxea, azken finean)—. Neure erabakiaren fruitua da, unibertso osoan eta eternitate guztian neu bakarrik naizen eta beti neu bakarrik izango naizen honen banakotasuna, diferentzia. Nire nor, ez bakarrik zer, izatea.

Biltzaile batek aurkituriko Leturiaren egunkari ezkutua, bestela ere hainbat aspektutan Kierkegaard gomutarazten duena —nahiz ez den limurtzaile batena— erabaki horrekintxe hasten da. Bakarrik nago, baina nahita nago bakarrik. Neure erabaki batez kokatu naiz besteengandik, masatik, aparte. Erabakitzea erabaki dut: neure burua bilatzea erabaki dut. (Esanahitsuki, erabaki honek “Zerubiden” kokatzen du protagonista —hastapen paradoxal bat, nobelaren amaiarekin alderatzen bada)—. Hau da, Leturia hau existentzialki norbait da. Gizon bat da. Bere patuaren nagusi bat. Ez orbel bat. Ez artaldeko ardia. Baina hautapen existentziala ez da, behin egin eta, betiko eginda gelditzen. Beti berriro egin behar da. Etengabeko erabakitze bat da. Hasiara honetatik bukaeraraino, existentziaren nobela bat izanen da Leturiaren egunkari ezkutua. Funtsean hautu existentzialen prozesuaren, erabakimendaren dialektikaren, esposizio bat duzu Txillardegiren nobela osoa —hori besterik ez baita gure bizitza ere—. Ez gertakaria, ez karakterra, existentzia da protagonista.

Udaberria bera —esan dezagun: urtaro estetikoak bera—, erabakiaren kezka dominatzen du nobelan (hautua, txiripa, etab.). Aukeramenen datza gizonaren izana. Baina paradoxa bat dago: ni naizen libertateak eskatzen du, neuk aukeratzea. Baina aukera egiteak, lasaitasuna ematen badu, askatasuna gutxitzen du. Eta protagonista beldur da erabakitzeko. Ezkontzea hautatu duenak, gaztaroa hil du. Are gehiago, gure aurrean zabalik zirudien etorkizunak, beharrezko bide itxi bat hartzen du (“hautatu

ondokoa”). Beraz, protagonistak ez hautatzea hautatzen du oraingoz. Bere egoismoa, bere askatasuna hautatzen du —bizimolde estetikoa—. Bere animalia izateaz eta sentitzeaz pozten da. Ezkontzeko erabakiak (erabakiak!) bizimolde etikoan sartzen baitu, Kierkegaard-en arabera behintzat. Ez dut jarrai-tuko, testua hor dago. Erabakiak (ezkontzak) harrapatu egiten du Leturia, berak erabaki ordeaz.

Giza erabakimenaz Udaberrian jada agertzen den zenbait zalantza, hala nola aukeraren ordeazko txiriparena (“ustekabez ezagutu dugu alkar”); hemen eta hola ezarri gaituen edo honelakoxeak egin gaituen Zori gogorrarena, etab., larri-larritu egingo da *Udazken* eta *Neguan*. Udak ez du idazten. (Zorion edo atsegintasunak ez du egunkaririk idazten). Protagonistaren gogoetak erabakiaren/hautuaren inguruan jarraitzen dute beti jirabiran.

Txillardegik frankismoan idazten du, dakigun gizarte katoliko otzan, sakon-sakonki konformista, erabakimenik gabean —pixka bat beldurrez, pixka bat erosotasunez—, eta erosotasun hori salatuz. Gehien-gehiengoaren laukeriak eta lozorroak nazkatu egiten du Leturia. Horren ihesi joan da, bakardadera, hain zuzen. Basoan etzanda, txingurri, kakalardo eta beste mila xomororen lan eskergak ikusten ditu harat-honat, belar artetik irten, belar artean atzera galdu, beren eginahal itsu inkontzienteetan denak ahalegintzen, ez zergatik ez zertako, zentzurik gabeko existentziak —inguratzen duen zentzubako “munduaren irudi bikaina”—. Kierkegaard-ek Iraultza ondoko Europako errestituzio-giroan idazten du, eta jendearen apatia bera kritikatzeko du. Liberalismoaren kritika hau Iraultza ondoren berehalaxe agertu zen Europan eta nolabait aro berriaren errotiko kritika izan zen. Iraultza, izan ere, indibiduoaren nahimenaren eta erabaki librearen izenean egin zen, eta Erregimen Zaharraren aurka (leinuaren erregimena) justifikatu zen. Hiritar bakoitzak badaki zer nahi duen eta nahi duena hautatzen du, teorian. Praktikan, nahimen hori, indibidualitatea, alegia, ezabatu egiten baldin bada, gehiengo inmentsoa ez ezer erabakitzeaz eta ez hautatzeaz arduratzen ez bada, eta artalde hutsa bada, zerk justifikatzen du egiaz Iraultza eta Iraultza ondoko sistema hau guztia? Sistema legitimatzen duena, gizabanakoaren nahimena omen baita; baina hori kontrolatzen eta ezabatzen ahalegintzen da sistema bera! (Alderdi politikoak, hasieran luzaro debekatuak egon direnak mendebaleko demokrazietan, nahimen indibidual librearekin elkartezinak zirelako, orain nahimen banako horiek ordena txukun batean, hots, kontrolpean bideratzeko tresnak baizik ez dira)... Kierkegaard-ek besteentzat uzten du, garai modernoan gaiztoa deitoratzea (*Garoa*-ren antzera); berak oraingo garai honen txepela deitoratzen du, gaiztoa izateko ere ez omen baitu kemenik. Burgesa ez da nahimen handiko kapitain libre bat, arima txikiko merkataria mako baizik. Jende kikila baino ez du inguruan ikusten. Gizonen pentsamenduak, far-failak bezain mehe, hauskorak; gizakiak berak, farfaileroak. Mengelak, bekatariak izateko ere. Testamentu Zaharrera edo Shakespeare-ren lanetara behatu behar da ja, gizonik ikusteko. Han gutxienez maitatu, madarikatu, etsaiak akabatu, gizonki egiten da. Orain deus ez. Ematen du, idazten du Kierkegaard-ek

(Egunkaria, 1835), paganoen aldean kristautasunak zikiratu egin dituela gizonak (oroit Mirande). Eta, batere iraultzailea ez den arren (48ko Iraultzan ongi ikusiko da), nahiago du Iraultza, gehiegikeria guztiekin, oraingo geldotasun hila, inolako grinarik gabekoa eta zozoa baino, barnean karakterrik eza ageri duen axalkeria dotorearekin. (Unamuno heretikoa bada, hobe Unamuno, katolizismo sor eta antzua baino, protestatuko du Txillardegik, Elizak Unamuno gaitzets dezanean).

* * *

Zer izan da existentzialismoa? Filosofia jakin bat baino gehiago, galdeketa filosofikoari ekiteko modu arrunt bat, erdigunean gizakiaren existentzia begiesten duena beti, gogoeta ororen oinarritzko datu konkretu artekogabea, inmediatea, bezala. Abiapuntua gizon-emakume konkretua da. Singularra. ('Gizakia berdin abere razionala' esaldiak ezer esaten ez diona). Hezur eta mamizko gizaki horren exhibizio bat da (beraz, autorearena!) Unamuno-ren obra osoa. Eta seguruenik ez da izan kasualitatea, Kierkegaard-ek bere tesi doktorala Sokrates-en ironiari buruz egitea. Bakarrik, gizakiaren existentzia konkretu hori, anbiguo modura ikusten da; atzeman ezinezkoa begiespen intelektual batean, arrazoimenaren sistema batean. Hein honetan beharbada existentzialismoa pentsaera filosofiko arrunt bat da historian (oroit Sokrates, San Agustin)⁴. Nolanahi ere, Hogeigarren Mendearen erdialdean —bi Mundu-Gerrek— existentzialismoak dominatu du Europan pentsamenduaren mundua, bai filosofian (Heidegger, Jaspers; edo P. Wust, etab.), bai teologian, protestantean bereziki (K. Barth, R. Bultmann), baina baita katolikoan ere (K. Rahner), bai artean eta bai literaturan azkenik, batez ere existentzialismo frantsesaren eraginaz. Hauek izan dira (Sartre, Camus, etab.) eraginik handiena izan dutenak gure artean, Unamuno-rekin batera Kierkegaard-ek ezagutu duen pizkundearekin.

Eta zer da existitzea, existentzia? Konplikazio handiegietan ez sartzeko, existentzialistek berek existentzia nola ulertzen duten ikusteko, irakurgai egokia dukegu Unamuno-ren *Vida de Don Quijote y Sancho* delakoaren prologoa ("El sepulcro de Don Quijote"), autore horren ohiko sarkasmoarekin bulgaritate nagusiaren aurka. Gehien-gehiengoaren existentzia, hau da, bizitzea, mundura etorri eta hortxe egotea da, egon, joatea tokatzen zaien arte —"estas pobres muchedumbres ordenadas y traquilas que nacen, comen, duermen, se reproducen y mueren"⁵—, ezer egin gabe mundua aldatzeko edo hobetzeko, urdailarena baino bestelako buruhausterik eta kezkarik gabe, utopiarik gabe, espirituarekin borrokarik izan gabe. "¿Pero existen? ¿Existen en verdad? Yo creo que no; pues si existieran, si existieran de verdad, sufrirían de existir y no se contentarían con ello. Si real y verdaderamente existieran en el tiempo y el

4. Ik., adibidez, AITZARTE, "Izatasun filosofia", *Euzko Gogoia*, epaila-iorrila, 1956, 46-51 eta epaila-iorrila, 1957, 104-110. (Urte horietan existentzialismoaren interesa euskal letretan oso zabalduta zegoela ikusteko ere. Ik. lan honexen amaierako eraskina).

5. UNAMUNO, M., *Vida de Don Quijote y Sancho*, Espasa-Calpe, Madril 1975, 11.

espacio, sufrirían de no ser en lo eterno y lo infinito. Y ese sufrimiento, esta pasión, que no es sino la pasión de Dios en nosotros, Dios, que en nosotros sufre por sentirse preso en nuestra infinitud (sic!) y nuestra temporalidad, este divino sufrimiento les haría romper todos esos menguados eslabones lógicos con que tratan de atar sus menguados recuerdos a sus menguadas esperanzas, la ilusión de su pasado a la ilusión de su porvenir”⁶. Existenzialismo ezberdinak daudela esan dugu; eta guztiek Kierkegaard-enganetik ideia zentral hori dute: izateak —existitzeak— gizakiarentzat errealitate espezifiko bat adierazten duela, beste ezerentzat ez bezalakoa, galdutasun edo ziurgabetasunaren sentimendu mingarria inplikatzeko duena, garapide ezbaikor dolorezko batena denboran. Denborak, horrela —existentziak—, arrisku baten tankera hartzen du harentzat; amildegia, mehatxua, tximista, bat-bateko errebelazioa, beti ezusteko biharraren... Gizakiaren denborazkotasuna izango da, hortaz, gizakiaren ulkerak existenzialistan oinarritua, ez haren natura edo esentzia (metafisikoa, denboragabea). Eta, beraz, erabakia. Erabakiak forma bat ematen dio existentziari, izateari (erabakia gabe “izate” amorfo arruntean soil geratzen dena). Existitzeak gizakiarentzat bakarrik du esanahi hau. Zentzu honetan, existitu, gizakia bakarrik egiten da. Bere existentzia zauri bat bezala sentitzen duen eta bizitzen duen abere bakarra. Harri batek egiten duena da, izan, ez existitu; edo, hobeto esanda, ezer ez du egiten, egin, eta hori izatea da, existitzea barik.

Kierkegaard-en eragina Txillardegi-rengan, batetik zuzenekoa da (berak aitortua), bestetik Unamuno-ren bitartezkoa (daniarra baita Unamuno-rengan eraginik handiena izan duen autorea) eta existenzialista frantsesen bitartezkoa. Unamunorentzat bezala Sartre-arentzat, giza bizitza proiektu bat da. Gizakia askatasuna da, hots, zabalune edo hutsune bat, zulo bat unibertsoan, ekintzak bete behar duena. Gizakiak orain bere gain hartu behar du bere burua (existentzia), hots, bere buruaren eraikuntza, erantzukizuna. Hau ez da etika-arazo bat, ohiko esanahian: existentzia-arazoa da. Izan ala ez izan (existitzearen zentzuan). Hortik, askatasunari (existentziari) angustia dario. Existentzia norberak eratu behar duen larria. Norbere existentzia nola eratu, ez eredurik eta ez fundamenturik inon edukitzearen angustia. Heldulekurik inon ez baitago, transzendentzia-edo. (Jainkorik ez dago, manamenduen taularik ez dago: norberak asmatu behar du ongia eta gaizkia). Gizakia “existentziara jaurtirik dagoela”, esango da. “Mundua”, bakoitzak asmatu behar du; bakoitzak izan behar du bere balioen asmatzailea. Askatasuna, angustiaren iturria, balioen kreaizailea da, horregatixe. Ongiaren kreaizailea. Jainkoen, Jainkoaren kreaizailea⁷.

6. Ib., 12.

7. Existenzialismo ateistak daude eta txit erlijiosuak daude, Kierkegaard eta Unamuno adibidez. Edonola ere, Jainkoaren erreferentzia existenzialismoan baliagarri, haren existentziaren in-seguru eta zalantzi dagoenarentzat, eta hala ere bere erabaki libre batez hura aitortzen duenarentzat bakarrik da: orduan bera baita nolabait Jainkoa egiten duena, Jainkoa existiarazten duena (bere bizitzan). Jainko honek ez du menpean lotzen, egonean egonazten, askatasungabetzen. —Existenzialismo ateistetan ere

Berdin, errealitate anbigua izanen da maitasuna ere —axalean honek dirudi Txillardegiren nobelako gai nagusia—, ez poetek argizkotu eta erlijioak jainkozkotu dutena. Maitasuna arriskua, insegurantzia, gatazka da. Ibilbide ezbaikorra. Kontraesankorra. Maitasuna, norbere ni txikia gainditu gurarik pizten da. Bakardadea gaintu nahirik. Maitalea maiteari entregatu nahi zaio. Aldi berean maitale bakoitzak bestea menperatu gura du. Besteaz jabetu. Baina besteaz, ez nolana, proiektu den heinean baizik. Bestearen askatasunaz. Maitaleak maitearen nia bere nian urtzea nahi luke. Hura den proiektua bera den proiektu bihurtzea. Baina hori gertatuz gero, maiteak, maitaleak maite zuena izateari utzi egiten dio, eta maitalea bere ni soilarekin aurkitzen da berriro, bakardadean. Maitasuna etengabeko konfliktua da. Maitale biera eta maitale bakoitzarena bere buruarekin. Askatasunen arteko borroka. Eta askatasunaren borroka naturarekin (existentziaren borroka esentziarekin). Naturak, senaren bitartez, askatasuna menperatu nahi izaten baitu, maitasunean. Askatasunak mehatxua bizi-bizi sentitzen dizu. Horregatik nolabait haragiaren “nazka” sentitzen du, Sartre-ren berbaz esateko (oroit, halaber, Miranderen *Haur besoetakoa*); nire ustez, ez da sentimendu psikologiko modura ulertu behar, sentimendu edo esperientzia metafisikoa modura baizik, haragizko maitasunaren —naturaren, bizi jarioaren— ezdeuskeriarena; hots, espirituaren eta askatasunaren “erorikoarena” bezala naturara, edo bekatuarena (esanahi existentzialean), budista batek ere senti lezakeen eran. “Maitasuna... Nola garabilzki Naturalezak!”, intzirikatzen da Leturia. “Bi higuinaldi izan ditut orain arte Mirenekin, eta biak izan dute oinarritzat bere gorpuztasuna”. Haragiaren eta askatasunaren borroka edo “nazka” hori da “Udazken”-eko 6. zenbakiak deskubritzen duena. Zergatik nazka? “(...) Neure grina, joera, eta senen jopu eta katigu naizelako baizik. Guziak menperatzen dituen indarraren jostailu arkitzea zait nardagarri”. Leturia kontraesanean dago: bere izaera estetiko gaintu nahi lukeen etiko bat da; baina motibo estetikoengatik. Zati batean etikoa edo budista da (bere ideoetan hain zuzen); errealtatean, egozentriko estetiko da oraindik beste zati bat.

Udazkena funtsean Udaberriaren —hau da, gizaki estetikoaren— birgogoeta autokritikoa baino ez da. (Udaberria/Udazkena da oposizioa; Uda/Negua oposizioan, Uda ez da ezer, eta Neguak etena eta hirugarren esfera existentzial baterako jauzia suposatzen du; nobelan ez gauzatua: posibilitate horren hastapenak protagonistaren heriotzarekin bat egiten baitu). Baina estetiko da bera, gizaki estetikoaren autokritikan konplikatzen zaiguna. Mirenekin ezkontzean liluraturik jokatu omen zuen; baina ezkontzeak instalatu eta zahartu egin du, etab., berriro libre izan nahi du. Behialako aukeraren edo “erabakiaren” kritika, egoaren interesetan zentratua da osoki. Egoaren interesetan zentratuak diren bezala ezkontzaren eztabaida instituzio gisa, dibortzioarena, ezkon aurreko proba aldi batena, etab. (Eta nola ez gogoratu Kierkegaard ironikoaren orri umorez beteak dibortzioaren alde! Edonola ere, Euskadi frankista

(Heidegger, Sartre) agian zilegi litzateke Jainkoaren erreferentzia batez mintzatzea, dolu baten edo nostalgia baten adieran, cfr. ESCOHOTADO, A., *El espíritu de la comedia*, Anagrama, Barcelona 1991, 207—. Jainkoa hil eta gero gelditu den Jainkoaren nostalgia da gaur, agian, gure Jainkoa.

katolikoan gogoeta-modu hauek probokazio bat ziren jende askorentzat). Kontua da gaizki aukeratu zuela, eta aukera beti gaizki egiteko arrazoiak pila bat direla —Freud-ekin, nahiz Freud-en beharrik gabe, edozeinek ikus dezakeenez (“ezin gizona konpreni hormonak aintzakotzat hartu gabe”)—. Zer egin, orduan? Hautua egin gabe bizi, Mikel moderno progreak egiten duen legez? Baina Don Juan horrek —hemen, Txillardegik ez Kierkegaard, Ortega aipatzen du harrigarriro— “bizitza autentikoa hautetsi beharrean, inautentikoa hartu du bidetzat”. Mikel bat, edo Jon bat, etab., bizitza dastatzen biziko da, harik eta noizbait agian ezkondu egingo den arte —bizitza hobeto dastatzeko—. Horrela gizaki arruntaren existentzia Udaberritik Udara doa, hor agortzen da: axalkeriatik ezerezera. Leturiarena, aldiz, Udaberritik Udazkenera joango da, eta handik Negura, etengabe borrokan bere buruarekin, autentikotasunaren bila.

* * *

Leturiaren egunkari ezkutua ezin izan daiteke, eta ez da, Kierkegaard-en iruzkin bat. Haren estadioek eta nobelako protagonistarenek ez hertsiki kointziditzen dute, ezta hertsiki zentzu bera dute ere barne-barnean (luteranoa). Txillardegik nahiko libre jokatu du bere protagonistaren —giza existentziaren— meditazio nobelatua apailatzean. (Horrez gain, existentzialismoaz gain, bestelako elementuak ere badarabiltza bere gogoetan: budismoa, etab.). Hemen, nobelan, gizaki estetikoaren porrotak, hau da, maitemindu eta Mirenekin ezkontzeko erabaki edo hautu espontaneo, instintibo, sentimenduzkoaren porrotak, kontzientzia erradikalizatu eta protagonista “liluratik” jarrera nolabait etiko batera bultzatzen du, etikoarekin razionala ulertzen badugu (“Negu”). Emaztea utzi eta, inolako argitasunik inori emateke, Parisera alde egiteko senarraren erabaki gogorrean, irakurleak ez du exigentzia etiko erradikal baten zentzua igarriko, istorioa nobela konbentzional baten eran irakurtzen badu, klabe psikologikoan-edo. Drama, alabaina, horixe da. Maiteminak “alienatu” egin zuen Leturia, lehenago esaten zenez. Ezkontzea ez zen izan erabaki bat, instintuak, ohiturak, lilurak kulunkan eramana izaten uztea baizik, ilusioaren uhin gozoei amore emate bat. “Unibertsala” egin du (mundu guztiak egiten duena, bere singularitasuna galdurik). Eta orain, liluraren lokarrietan, esklabo da. “Hala irudituagatik ere, ez naiz aske. Eta aske izan nahi dut nik, neure esku!! Neuk izan behar dut nere geroaren aukeratzaila”. Baina ezin izan, Mireni loturik dagoeno. Eten eta ospa egin behar, hortaz, Ulises berri honek, orain arteko guztitik urrun —askatasun berri baten eguratsetaraino—. Hala sentitzen du bere burua trenean, 140 kilometro orduko abiaduran: “Zoriontsu naiz berriz. Neure esku naiz”. Eta inoiz heldu ez, baizik ibilian ibili nahiago duen Unamunozaleak, plazer (estetiko!) paregabea sentituko du trena ziztu bizian doala. Bai, berriro norbera da. Berriro has daiteke bere buruaren bila, behiala Zerubideko parkean hasi zen bezala, udaberri batean. Orain negua da. Barne-bidaia razional bat izanen da oraingoa. “Oharrez, ondo buruaz, aukeratu behar dut nere bidea; bestela Zoria da nagusi, eta atsekabea gehienetan bere ekarria”.

Kierkegaard-en arabera, bizimolde estetikoari buruz-buru kontrajarria da bizimolde etikoa. Gizaki etikoak, eginbearra, obligazioa eta inperatibo morala bizitzan absolutuki inkarnatzean bilatzen du bere zoriona. Ideal moral absolutuaren arabera bere nortasuna gauzatzeko erabaki baldintzagabea oinarritzen da. Tinko dago beti behin harturiko erabakian. (Horregatik, bizimolde etikoaren estatu paradigmaticoa ezkontza da Kierkegaard-entzat: “betiko lotuta”). Gizaki estetikoak, aitzitik, erlea bezala dabil zorion bila lorez-lore —plazerra baita, berak bilatzen duen zoriona—. Ezerk ezin dio eman, ordea, plazer iraunkorrik. Horrela (Don Juan bat, edo ziniko bat delarik), funtsean etsita bizi da —okerrena, maiz ez dela bere etsipenaz ohartzen ere—. Eta Txillardegik inoiz adierazi bezala (*Huntaz eta Hartaz*, 1965, 104), Kierkegaard aipatuz hain zuzen, etsipen oharkabea da okerrena. Etikoaren zoriona, eginbehar konplituaren gogobetetasuna da. Etikoa razionala da. Bere arrazoiarekin ados bizi da. Gizartearekin ados bizi da⁸. “Zintzoa” da. Horretan aurkitzen du bere zoriona (horretantxe aurkituko dizu azkenean bere etsipena ere!).

Leturia, sakonki oharturik bere etsipenaz, hau da, liluraren igarokorraz (“Udazken”, bereziki 8. eta 12. zenb.), bere bigarren nabigazioan, absolutuaren bila hasiko da. Mirenekin haustek argi egin dio: agerkunde bat izan balu bezala, “sekulako aurkikunde egin dut”, idatzi du egunkarian. “Jainkoaren egarria da gizonaren zorion-mina. Zerbait Absolutu behar zuen nere bihotzak, Hartan atsedena eta atsegina edateko. Betetasuna behar nuen, osotasuna, gelditasun osoa, pake egiazkoa, egia hutsa, denetatik dena. Nola bete nintzake emakume gajo batek? (...) Nekez bete dezake mugadun sorkariak mugarik ez duen arrenkura”. Ulertzen du orain, gertatu zaion fiaskoa ere zergatik izan den: gizakiak egiaz maite duena absolutua izaki, Mirenez maitemintzean, absolutuaren gaitasunak eratziki zizkion hari, liluraturik⁹. Hots, maitaleak, ez dauzkan

8. Razionala izaki eta legea (beraz, unibertsala) betez, gizaki etikoa unibertsala da. Horregatik ez du bere singularitasuna derrigor galtzen (gal dezake, baina!). Antihegelianoa izateko modu franko hegelianoan, Kierkegaard-ek zinezko singularra eta zinezko unibertsala, ez kontrajarri, bateratu egiten ditu —Kierkegaard-entzat bategintza hori gizaki etikoan ematen da—. Indibiduo “unibertsala” singularra bera baizik ez da; baina ez, lehenago sekta husita batek irakasten omen zuen antzera, “gaur egun abstrakzioaren lizunkeria” edo neurrigabekeriak maiz uste duenez —zehazten du Kierkegaard-ek bere ikuspuntua—, Adan eta Eba bezala biluzik badabil, baizik bere baezpadakoa, menturazkoa, osoki bere gain harturik, landu eta nobletu egiten badu, edozein gizakirentzat paradigmaticoa agertzeko moduan. Beste era batean esan da: gizatasunaren (gizadiaren) zerbitzuan ahaleginduz “unibertsaltzen” da gizakia. Hori egiten ez duen heinean, bere singularitasuna eta unibertsaltasuna konfliktuan ibiliko dira. Are gehiago, bere unibertsaltasuna bere baitatik garatua ez duen artean, izatea bai, existentziarik ez du zinez bere propioa (ez da nor); bere singularitasun soilean dabilen artean, gizaki estetikoak da (inesentziala); bere singularitasunari forma unibertsal bat landu dionaz bakarrik esan genezake, (nor)bera bezala zinez existitzen dela, egiaz (nor)bera dela.

9. Absolutua giza espirituaren irrika bat da, eta (horregatixe!) askotan nortu edo nondu egiten dugula esango du Leturiak (kasu honetan giza bizitza sentimentalaz diharduela; erlijio batzuetako absolutu nortu edo nonduez ere berdin esango luke agian, Txillardegiren beste testu batzuek pentsaraz diezaguketenez). Baina hori eginez, ezabatu egin dugu absolutu zen bezainbatean.

dohainak ikusten dizkio maiteari. Gero, errealitatea ametsak baino apalagoa aurkitzen da, eta desengainua dator. “Lilura sortu duena baino ederragoa da lilura bere. Honegatik, gainera, lilura hiltzen du beti edozein liluragai atzeman eta irixteak”. Izan ere, ametsak, absolutuak moldatzen ditu; egunoroko bizitza, errealitateak. Gauzatzeak hondatu egiten du ametsa. Iristeak itzali egiten du lilura. Absolutua, definizioz, lortzerik ez dagoena baita. Ederra (absolutuaren dohainak jantz ditzakeena) lilura da; orduan, bidea, ametsa; eta ez, iristeia, jomuga, lorpena. Bere zoriona lortezinean edukitzea da gizakiaren paradoxa. Zoriona, zorionari esestean datza (beraz, ez zoriona edukitzean!). Ibiltzean, bilatzean. Ez, aurkitzean. Aurkitzen denean, galdu egiten da. “Erlijiozkoa da berez gizonaren hutsunea”, ondorioztatuko du Leturiak. Bi alde on ikusten dizkio Leturiak erlijioari. Bat: “Gizonaren helburua zeruan jarriz, bide hutsa bihurtzen du biziera, eta itxaropenak eta lilurak gordetzeko aukera bakarria ematen dio gizonari”. Eta: “Bestalde, bizitza hobakunde bat bezala jotzean, zeregina bihurtzen da biziera”.

* * *

“Gizabanako etikoak bere zeregina norbere baitan dauka, ez beregandik kanpora”, dio Kierkegaard-ek. “Norbere burua etikoki hautatu duenak, eginkizun gisa hautatu du bere burua; ez posibilitate gisa, ez bere apeten jostetarako jostailu gisa”. Aurrenik, bada, bere hautua, hots, bere jomuga, bere balioak, bere obligazioa bere baitatik ateratzeko, bere burua “ezagutu” egin behar du (“*gnothi seautón*”). Baina, ezagutu —interpretatzen du Kierkegaard-ek esaldi delfikoa— Testamentu Zaharrean Adanek Eba ezagutu zuela esaten deneko adieran; norbere ezagutzaz ernaldurik, norbere buruaz erditzeko. Norbere esentzia sortzeko. (Norbere bizitzari buruz —esango du Kierkegaard-ek txantxetan—, bakoitzak norbere aita izan behar du, ez norbere osaba). Gizakia ez da gizaki-A, absolutua, espezie gisa; “abere razional” edo Espiritu hegeliano gisa. “Norbanako gisa bakarrik da gizakia absolutua”, ebazten du Kierkegaard-ek formula ebakor batean. Existenzialki, gizaki-a hura, ez da existitzen. Etikoki, bakoitzaren kontzientzia da erreferentzia absolutu bakarria. Besteren esanera bizi dena, ez da norbera. Bere helburua, edo zer izan behar duenaren arauak, etab., bere baitatik kanpo dauzkana, ez da norbera. Gizaki estetikoa, horregatik, inesentziala da, Kierkegaard-en hitzetan; gizakiaren imintzio bat. Estetiko horren desliluratzeaz eta etsipenaz, Leturia bezalaxe mintzo da beti Kierkegaard. Emakumeak —dio— idealitatea dakar gizonaren bizitzara; gizonak, erraz, errealitatea eta idealitatea nahastu egiten ditu. Engainatu egiten da (erka “Udazken”, 1. zenb.). Neskaren ederra egun batekoa da, amets iheskor bat. Eduki ez daukan emakumea izaten da, gizona liluratzen duena (poeta bat inspiratzen duena, edo norbait heroï bihurtu). “Ala inork entzun du, norbait poeta bilakatu denik bere emazteagatik?”. Bere desengainu amodiozkoaren ondoren, nahiko zakar eta erdeinuzkoak bihurtu dira Kierkegaard-en testuak emakumeari buruz. Baina hori beste gai bat genuke.

Gizaki estetikoaren alternatiba, Kierkegaard-en kasuan, ez da izango gizaki etikoa —bera ere “naturala”—, erlijioso baizik, naturaren zeharoko ukazioa bere forma guztietan. (Gogora Unamuno; Txillardegik puntu honetan ez die bioi guztiz jarraitzen, eta bere soluzio modua asmatu beharko du). Kierkegaard-en kasuan, benetan, bizitza eta pentsamendua (pentsamenduaren eboluzioa) bat-bat ibili dira, berak exijitzen zuen bezala. Laburki gogoratu: hezkuntza protestante estu-estuan hazia, familia aberatsekoa, parrandero galanta estudiantetan, bazter guztietan mozkorra eta zorra zeriola ibilki, egun batez —hogeita bost urterekin— bere aitaren barnea ezagutu du bien solas batean, eta harrez gero haren desesperazio sakona berea bilakatuko da. Aitak, hamaika urte egin gabeko haurra zela oraindik, Jutlandiako estepa idorrean ardiak zaintzen, bakarrik, hotzak eta goseak amorratzen eta piztien ikaraz, desesperatuta, muinotxo batera igo eta, bere indar guztiekin, zerura begira, madarikatu egin bide zuen, haur txiro gaixo bati halako sufrimenduak sufriarazten dizkion Jainkoa. Handik gutxira, Kopenhagen-era lan bila joan, aberastu, merkataritza-enpresa handi bat muntatu, eta dirutza ederraren jabe, ezkondu egin zen. Baina emaztea laster hil zen, eta urtea igaro baino lehen, aita etxeko neskamearekin ezkondu zen berriro. Zazpi haur izan zituzten —Sören txikiena—, baina zorionik ez etxean. Aita sinetsita zegoen, bere hain erraz aberastea Jainkoari zor ziola, baina mendeku gisa, bere bekatu barkaezina zigortzeko, eta familiaren gainean Jainkoaren madarikazioa zegoela. Haurrak, bata bestearen ondoren denak hiltzen ari ziren gazterik, bost zaharrenak hilak ziren, ama ere hil zen, eta aita konbentziturik zegoen, bizirik geratzen ziren bi gazteenetarik ere inor ez zela Jesukristoren adinera helduko; eta bera, urre guztiarekin, bakarrik geratuko zela munduan, bere zorigaitz guztia ikusten, azkena bera kondenaziora joateko. Aitarekin izandako elkarrizketa honek —“Iurrikara”— sekulako zauria ebaki zuen betiko Kierkegaard-en kontzientzia estuan. Aurrehistoria hori gabe ez da ulertzen berehala geroko Kierkegaard-en amodio-historia laburra hamazazpi urteko Regine Olsen-ekin. Hark bere teologiako estudioak amaitu orduko elkarririk fedatu dira publikoki. Bi egun bakarrik geroago, Kierkegaard damuz eta doluz eta eskrupuluz beterik dago, neskatxa errugabea nola herresta lezakeen horrela bere madarikaziora. Azkenean, Kopenhagen-go mundutxo hobe osoan eskandalu sonatu batekin, hautsi egin du ezkon-fedea. Lehenago bera izan zen Don Juantxo estetikoaren aldean, erabaki etiko bat izan zitekeen ezkontzea. Baina Kierkegaard gazteak, ezkontza (etikoa eta razionala) utzi eta, hirugarren bizimolde bat hautatu du: existentzia erradikalki erlijiosoarena. Hirugarren bizimolde edo existentziaren esfera, errotik oposatua da beste bieki, Jainkoa munduari edo naturari bezala, edo errebelazioa arrazoimenari bezala, hau da, inolako iragapiderik gabe batetik bestera. Tulunbio gaintezinarekin bien artean. Existentiaren forma erlijiosoaren eredia Abraham da: kontzientziako dei erlijiosoari jarraituz, agindu etiko absolutuenaren aurka, irrazionalki, absurduki, seme propioa hiltzeko prest dagoena. Erlijiozkoa etikoaren (“ohikoaren”) ukoa da, arrazoizkoaren ukoa. Itsua. Irrazionala. Ordena naturalaren suspentsioa. Absurdua. Munduaren ukoa.

(A posteriori ikusita, Kierkegaard-en Abrahamek beharbada argi harrigarriak isur ditzake gure historia ulertzeko, biolentziaren arloa bereziki. Adiera negatiboan esaten da maiz, nazionalismoak erlijioak direla. Agian, adierarik positiboenean ere esan ahal daiteke hori. Edo, gutxienez, derrigor esanahi negatiboa bakarrik izan gabe, agian aitor liteke, erlijioak egiaz erlijioa izatea galdu ahala, gerraondoko gure kasuan adibidez, Abrahamen eta Isaaken espiritua, etika eta logika konbentzional oro ostikatuz —anbigutasun guztiekin, nahi bada—, erlijio berri bat bezala, aber-tzaletasun berriak inkarnatu duela. Sozialki abertzaletasun hau askotan antierlijiosoa izango da, horregatik —marxista—. *Leturia*, nolana ere, eten hori baino lehenago idatzi zen. Etena iragarritz-edo).

Leturia oraindik bizi den tradizio kulturalan, erlijioa eta etika, edo erlijioa eta razionala ez dira oposatzen —Euskal Herrian, alegia; Danimarka protestantean ez bezala—¹⁰. Aitzitik, hemen, Francoren peko Euskal Herrian, fededun katolikoa izatea da arrazoizkoa; eta moral zuzenak fedean du oinarria: arrazoimenak, etikak, erlijioak elkarri eusten diote, instituzio publikoek elkarri eusten dioten bezala. Denak bat biribiltzen du. Beraz, hemen ezin aplika daiteke termino beretan Kierkegaard-en espirituaren fenomenologia.

Hala ere —edo horregatixe, hain zuzen—, kuriosoa da ikustea nola Txillardegik Kierkegaard-en antzeko krisi existentzial bat eta azken “jauzi” bat eginarazten dion Leturiari —arrazoimenaz gaindi eta nolabait erlijioaz beraz gaindi, kasu honetan—. Nobelan horixe da esanahitsuena, errotik existentzialistena. Implizituki, Leturiaren autentikotasun existentzialak, “ohikoari”, hau da, razionalitate dominanteari eta katolizismo dominanteari kontrajarrita, horien gezur faktikoa nabarmentzen digu. Onarturik barne-barnean arazoa erlijiosoa dela, edozein erlijio berdin ote da? *De fakto*, gutako bakoitzak bere erlijioa tradizioak eta ohiturak emana du. Ez du berak erabakitzen eta hautatzen. Arabian jaiotzen direnak, mahomarrak dira; Euskal Herrian jaioak, katolikoak. Ez adimenak hautatzen du, ez egiak erabakitzen du, gizaroak baizik, hazkuntzak, azkenean bihotzak. “Baina joera, hazkuntza, gizaroa eta bihotza ez ditugu guk aukeratu. Beraz, jo-ta-kea zuzenesten dugun gure absolutua Zoriak ez bestek aukeratu digu”. Horra paradoxa berria: Absolutua guztiz erlatiboa da. Hots, Absolututzat daukaguna bera da erlatiboa (“nork bere herria maite du”); eta haren gure hautapena da erlatiboa (“ez dago, agiri denez, guztiko aukerapenik”). Horrela gizakiak, Absolutua behar baldin badu, berak sortu beharra dauka, Absolutua izango duen zerbait berea (pertsonala, ez derrigor eskusiboa). Baina nola sortu? Hemen dator bigarren kritika

10. Baina Kierkegaard-ek ere Danimarkako Eliza ofizialaren guztiz aurkako zentzu batean garatu zuen bere ikusmoldea. Haren polemikarik garrantzenak Danimarkako Elizarekin izan ziren, J. P. Mynster eta H. Lassen Martensen Kopenhagen-go Apezpikuekin bereziki, baina protestantismo daniar bere uestez sasikristau guztiaren aurka funtsean. Polemika hainbat minkorrangoak, hierarkiako elizburu goren haiek Kierkegaard-en familiarekin eta berarekin pertsonalki adiskideak baitziren. Kierkegaard-en beste anaia bizi bakarra ere Danimarkako Elizako Apezpikua izan zen.

inportantea, razionalismoarena, existentzialismo guztietan funtsezkoa dena. Kritika honen alderdi bat ezagutza teorikoa da (razionalista bera ere, hortaz): ezein ezagutzak, ezein ulerpenek ez dauka “azken fundamentu” razionala. “Ezin egizta daiteke ezer ere azken-azken iturburuetaraino; nahitanahiez topatzen da nonbait postuladuanakin”. Beste-la esanda: “Ez daukagu egia iristerik, jauzi baten bidez abiatu baizik”. Hemendik aurrera Kierkegaard-i Unamuno gehitzen zaio Leturiaren gogoetan¹¹. Adimenak, errealitatea ulertzeko, aurrena hura geldiarazi, fosilizatu egin behar du; gero, pikatu, klasifikatu, ulertu. Adimenak, bada, ez du bizia ulertzen. Hildako eta zatikaturikoa ulertzen du soilik. Beraz, adimenaren egia, emozioekin eta zorionarekin zerikusirik gabekoa da. Zorionaren bila hasteko, hau da, gure existentziaren zentzuaren erabaki handia hartzeko, adimenak ez digu laguntzen. Logikak ez du ezer aukeratzen. Aukeratu eta gero bakarrik lagun diezaguke¹². Ondorioz, gizakiaren egia oro subjektiboa da. Existentzia ez dago ezein egia objektibotan oinarrituta. Kierkegaard-en hitzetan, egiazko existentziaren baldintza da, nahitaez abentura bat izatea. Beraz, erabakiarentzat, hautu handiarentzat, inolako ziurtasunik ez dago alde aurretik. Existentziarentzat ez dago aseguruik. Geure buruarekin leial —autentiko— jokatzeko da eskura daukagun guztia. Itsu-itsuan, oinen azpian oinarri razional bat eduki gabe. Gizakia esentzialki bere buruaren aukera bada, ez da, esentzialki razionala. Kontingentzia eta mentura besterik ez da esentzialki. Ezerezean egiten duen hautuaren, apustu hutsaren emaitza. Baina, barnagoan, aukerarik ere ez da egiaz: gizarteak eskaintzen dionaren artean, eskaintzen dizkion motiboekin, bultzadekin, xedeekin aukeratzen du. Apenas dauka berak zer aukeratu handirik. Mundu honetan bakoitza bere aukera baldin bada, ordea, esan dugunez, zer da, azken finean, gizakia? Ezer ez da! Leturiak izaturik aurkitzen du bere hutsaltasun erradikala: “Nor naiz ni, bada? Nola jaio nintzan? Txiripaz etorri naiz mundura, txiripaz ezagutu zuten elkar nere gurasoek, eta hala Adanganaino. Eta jaio ondoren ere, Zoriak gidatu nau orain arte, ta milatan hil nindekeen. Eta hil izan banintz, ezertan ere etzen nere hutsunea nabaituko; ez bainaiz ni inor, ustekabe hutsaren seme baizik (...). Eta nik, ustekabez naizen honek, ezin aukeratzeak, zer du harritzekorik? (...) Aukeratu... Ez daukat nik aukeraterik! Nazkagarria da, gainera, aukeratailearen harrokeria, besteak mirabe bihurtu nahi dituelako. Ezina eta gorrotogarria da, bada, aukeratzeko nere nahikunde zaharra. Eta hura jotzen nuen nik gizonaren sustraia” (“Negu”, 12). Horra, Leturiaren presupostu guztiak suntsiturik. Nor naiz ni?, beharko du Leturiak itaunketan hasieratik berrasi. Oraingoan zuzen-zuzen eta labur joango da amaieraren atekara.

11. Arrazoi edo adimenaren eta bihotzaren arteko gatazka, gai oso unamunotarra, nobelaren hasieratik azkenerainoko hari nagusietako bat da (aukerarena etab., beste hari batzuekin), lehen partean batez ere protagonistak bere baitan egiaztatzen duen gertakaria bezala, bihotzaren indarra oraindik negatiboki sentituz (“bihotzari entzutea zan oker jokatzeko”); gatazka hori Leturiaren gogoetan tematizatu, baloratu ere Unamuno-ren zentzuan baloratuz, azken partean egiten da. Nobelan erritmoa erabakitzen duten puntuetako bat da.

12. “Aukeratu eta gero, ordea, absolutu guzietan zuzenetsi dakieke”: Absolutuaren fundamentu erlatiboa beti hori da (aukera, fedea). Guztiz Unamuno-ren zentzuan beti.

Nobela poliziako batzuk bezala, Txillardegiren ideien nobelak, amaiera harrigarri bat dauka —irakurleak badaki, filmen eta nobelen amaierak ez omen direla kontatu behar, eta ez dugu kontatuko—. Hauxe bakarrik: Leturiak, bere egozentrismotik “konbertitu” (existentzialki!) eta besteen, bere beharra dutenen, zerbitzuan saiatzea erabakitzen du. Eta hemen, tupustean, honekintxe egiten duzu topo: “Mirenek behar nau; nere aberriak behar nau”... Nondik atera da bapatean aberri hau? Giltza bat da ezusteko berbatxo hori. Zentsurak beharturiko maskararen azpian keinu ezkutu bat, argizpi bat bezala, Txillardegik sekula idatziko duen nobelarik itxuraz ez-existentzialistenari, urrun: *Exkixu*, 1988 —erabakia eta bizitzaren zentzuaz betiko galderari erantzun “garbi” bat azkenean—. Bizitzaren zentzuaren galderak, bere burua bilatzen duen indibiduo existentzialistarekin hasi, eta bere komunitatea aurkitu duen Exkixu militante abertzalera daroa.

* * *

Existentzialismoa elizan, modan, kulturen, Juan San Martin “Otsalar” edo Mikel Lasaren poesian, Xalbador Garmendia-ren teatroan, Txillardegiren saioan, edonontsu aurki daiteke gerraondoko Euskal Herrian. Seguruena, gaur beste ismo bat gehiago da guretat. Aspaldiko kontu bat. Bere garaian, Europa gaiztotik izurria bezala zetorren uholde gaizto bat zen euskaldun zintzoentzat (eta ia euskaldun denak ziren zintzoak orduan)¹³. Arbasoen fedean eta erlijioan beti txukun-txukun bizi izandako Euskal Herria nahastera zetorren “txerrikeria” bat, moda narras zikin bat, E. Erkiagarekin esateko: (existentzialistak) “Prantzitik datorkiguz/ Euskalerriraño/ barrenarentzat kirats,/ begientzat laño”. Ohiko ordenaren ohiko zaintzaileek gogor defendatu dute berriro eraso “arrotz” horretatik aitaren etxea. “Ez dugu emen olakorik bear”, aldarrikatuko du Orixe-k haserre. (Orixe-k *Peru Leartzako*-ri itxaron dio, “Unamuno, Leartza eta holako horiei” amorru guztiz oldartzeko)¹⁴. Eliza ere saiatu da, Unamuno kondenatuz eta. Alfer-alferrik. Gerrak apurturiko iragan zaharraren gainean, zutik zegoen ja mundu (gurean bederen) berria, eta ezerk ezingo zuen haren martxa geldiarazi.

K. Mitxelena-ren arabera, *Leturiaren egunkari ezkutua*-k Euskal Herri berri bat ipini du agerian. Euskal Herri berriaren kontzeptu hau Mitxelena-rena da, ez nirea; ez

13. “Leartza, liburu ontako giza-nagusia, europar biurtu zaigu, izurri gaizto batean beintzat”, “europar biurtu nai gaituzte”, asalatu zen Orixe, ik. “Peru Leartzako, Txillardegiren liburua”, JAKIN [Yakinen geigarri I (5-6)], 1960, 5 eta 7.

14. Orixe-ren kritiken lehen zioa erlijiosoa eta morala da, nola ez! Baina, barnagoko diferentzia filosofikoari ere, Orixe-k oso ongi erreparatu dio (existentzialistak eta Blondel nahasten dituen arren): alegia, Leartzaren subjektibismoari, funtsean subjektibismo modernoa besterik ez denari, onartezina Orixe-rentzat; eta bereziki —onartezinagoa— existentzialismoari hain zuzen, substantzia eta esentzia aristoteliko-tomisten ukoari. Orixe-rentzat “Leartzaren filosofia ustela ta merkea da: novela tzarretan ikasia”: ez baitu ametitzen Aristoteles-en —“au mutilla!”— *ousía* (esentzia/substantzia), “metafisika basoan zugatzik ederrena”. Hori kenduta, “joan da pertza”, esango du Orixe-k. Eta arrazoi du, pertza

du derrigor adiera negatiborik Euskal Herri zaharrarekiko. Hain zuzen, oposizioa egiteko unean, atera zezakeen figurarik ederrena eta maitagarriena atera du Mitxelena-k Euskal Herri zaharraren ordezkari gisa: Lizardi. Baina Lizardi, oraindik iraganean bizi zen, mundu berriaren aurrean entzungor eta itsu jarraitzen zuen Euskal Herri zaharraren parte zen, bera sentsibilitate oso modernokoa izan arren. Euskal Herri berria, mugarrari hori, alegia, lur berriak eta garai berriak irekitzen dituena, Txillardegia da. Eta, konkretuago, *Leturia*. Hala zioen Mitxelena-k 1957an. Iruditzen zait, ordea, *Leturiaren egunkari ezkutu* horrek oraindik ezkutua izaten jarraitzen duela. Hor daude bilduta 50. lehen urteetan hemen erreferentzia handia eduki duten eta gure belaunaldiarentzat erabakiorrak izan diren argi batzuk, gai eta kezka bizi batzuk. Existenzialismoak hemen izan zituen koloreak, zailtasunak. Unamuno-ren zirrararekin, Kierkegaard-en oihartzunekin. Horiek baitziren gazte kritikoentzat orduko elikagai intelektualak. Politikoki, momentu hartan katolizismoa hemen katolizismo frankistaren aurka hartzen ari zen formarekin kointziditzen zuen horrek denak. Konpromiso sozialaren eskabi-deak-eta, hemen, forma erlijiosoa hartu baitute aurrenik. Beste toki batzuetan hartu beharrik izan ez dutena. Edo, are gehiago, forma antierlijiosoa hartu dute toki haietan, existenzialismo frantsesean adibidez. Hori ere gure gainean eraginkorra —limurkorra— egun haietan. Mundu hori dena dago oso sakon *Leturia*-ren barrenean, bere nahas-mahas guztiarekin: konprometitu egin behar da, erabaki egin behar da mundu honetan zer egin gura duzun, zer izan gura duzun; zure erabakian dago zer izango zaren, etab. Bistan da, momentu hartan erabaki hori ezin zitekeela formula, “erabaki ezazu aberriaren alde zer egin gura duzun edo ez duzun”. Baina uste dut, azpi-azpian horixe dagoela. Nobelaren irakurketa arretatsu batek horixe erakusten duela. Horrela, konpromiso politikoak, konpromiso existenzialaren filosofia aktibo batean aurkitzen du bere lekua eta oinarria — K. Mitxelena-rentzat berarentzat oraindik erresistentziako *amor fati* etsi batean egiten zuen artean—.

mundu zaharra bada. Txillardegik, “Aristotelesen kontrakoa naizela esateak ez dit lotsarik batere ematen”, eutsi dio bere erantzunean, “Gogaide ez, baina bai adiskide (Orixe Jaunari, begiramenduz eta adiskide antzera)”, *Jakin* 14, 1961, 53. Zuzen-zuzen Orixeren kritikari “erantzun” osoago bat, edo aristotelismo eta tomismoaren aurkako bere jarreraren azalpen arrazoituago bat, Fulton Sheen New York-eko Gotzain famatuaren *Religión sin Dios* liburuaren erreseina baten kariaz eman du Txillardegik, *Egan* 3/6, 1956, 155-157. Ia ezezaguna baita, merezi du zati adierazkorrenak aipatzea: “Galgarri deritzagu Elizan nabaitzen den joera bati: erdi-dogma bat biurtu da tomismoa. Badakigu ezetz, ori ezin gerta ditekela; eta filosofian, Egiatik baztertu arte beñipein, nai-ta-ezko onarkizunik ez duela kristauak. Bañan oinbeste mendetan zear “betiereko filosofia”, ta Elizaren “filosofia ofiziala” tomismoa izan dela-ta, badirudi onen filosofiaren aurka joateko, kristautasuna galdu ta irten-edo bear dela Eliza beretik. — Ta, dirudienez, geroz ta aukera gutxiago du tomismoak Egia osorik azaltzeko. — Gaurko Fisikauk batez ere (Einstein, Planck, Heisenberg-enak) dardaratu egin du gaiaren ezaguera. Ta naiz-eta aren irakaspenak oso erlatibuak eta igikorrak badira ere (ez dugu onetzaz duda izpirik), kontzetu zaar asko il bide dira betirako: sustantziarena batez ere” (156-157 or.). Eta existenzialismo kristau bat errebindikatuz: “Ez dugu uste, gañera, egungo gizon egartiari San Tomas zaionik egokiena. Zergatik ez gera katolikuak beste bide batetik abiatzen? San Agustín, esate baterako, gertuago dago gugandik zalantzik gabe, San Tomas Akinokoa baino”.

Euskal Herriko testuinguruan —badakigu *Leturia* baino lehen euskaraz zer nobelagintza dagoen— eleberri honek sekulako inpaktua eragin zuen. Salvatore Mitxelena-, Gandiaga-k, Andima-k, hunkiturik irakurri dute. “Liburu berria benetan gure elertian”, komentatuko du Andimak. “Orrelakorik eztugu irakurri euskeraz lenago”, aitortuko du Zaitegi-k¹⁵. Hemen, azkenean, pertsona bat bere (herri batena zen bere) angustiatik mintzo zen. Gizaki erreal bat, garai erreal bat mintzo zen obra honetan. Hori izan zen K. Mitxelena-ri mundu berri baten inpresioa egin ziona ere. Gero, ez da ahaztu behar hor daudela jada ezkontza tradizionalaren kritika, erlijio tradizionalaren kritika —ohitura hutsa bilakatuta dagoena gizartean—, erlijioaren eta fedearen pertzepzio soziologiko bat, absolutuaren forma guztien ezintasuna, etab., gauza pila, izugarri kritikoa bere garairako. Indibidualismoa, antidogmatismoa. Egiaren erlatibismoa. Orain behin eta berriro modan jartzen ari diren Indiako filosofiak eta Buda, eta abar ere, espiritu berrien zibilizazioaren narda, naturaren gosea, denak hortxe daude. Frankismoaren erdi-erdian. Eta hori dena ez dago erlijioa ukatzeko eginda. Bitxiena da —paradoxala delako—, erlijioa errebindikatuz eginda dagoela. Horrela, hemen zegoena, erlijioa ez beste edozer gauza zela, ulerrarazten zuen. Behar duguna —zeturten esatera—, egiazko erlijioa da; beraz, hemen daukaguna, sobera dago, gotzainetatik hasi eta frankismo katoliko gutzia.

Gaur bertan ere *Leturia* deiadar bat da, bakoitzari, bere “konbertsiora” deituz —konpromiso erradikalera—. *Exkixu*-n bezala *Leturia*-n ere, azkenean (agian azpitik lokarri sakon bat dago gerra galdua eta *amor fati* estoiko harekin), norbere buru eta bizitzaren sakrifizio osoa, Camus-en eran, galdatzen duen konpromisora. Besteen alde emateak ematen dio zentzua, azkenean, bizitzari.

15. *Euzko Gogoa*-k (1956ko uztaila-daguenila, 3. or.) *Leturia*-ren zati bat aurreratu zuen, “eleberri gorengoa” iritiz. Eta: “Orain-oraingo kezka blai-blai egindako eleberri gotorra dugu, ta oraingo gazteen biotzak zulatzen ditun minez iosia. Norberak aukera-bearra du gai ta ardatz. Azalez ta mamiz orrelakorik eztugu irakurri euskeraz lenago”. Beste hizkuntzetan ere pozik atotsiko luketen obra. Zaitegiren hitzak direla, suposatzen dut. Hurrengo urtean (1957), *Euzko Gogoa* orrila-garagarrileko zenbakian, Txillardegiren nobela erreseinatzen duelarik, “euskeraz etzan onelako gairik aztartu egundaño”, adierazten du Nemesio Etxanizek. *Egan*-en orobat, 3/4, 1957, 225, sinatu gabeko erreseina batean: “Era berriko liburua da gure artean”. Berritasuna zertan datzan agertzeko, Mitxelena-ren hitzaurreko pasarteak aldatzen ditu.

ERANSKINA

Txillardegi idazlearen hastapenei buruz badago nakasketa txiki bat.

[Pruden Gartzia-k badu arazo honetaz informazio gehiago biltzeko gune bat Interneten: <http://www.egroups.com/group/euskaraz/567.html>? — Garrantzizkoa litzateke, Oargui-ren artxiboen berri norbaitek eman ahal izango balu].

Euskal Herria helburu liburuan (141 or.) Txillardegik berak, bere aurreneko idazlan gisa, “Kierkegaard-en hazia Unamuno-gan lore” aipatzen du, bere ustean 1955ekoa, Oargui-k saritua. Baina titulu horrekin Oargui-k saritu idazlanaren autorea, izatez, Berasaluze-tar Sabin Arantzazukoa izan zen; eta in *Euzko Gogoa*, ilbeltza-otsaila, 1956, 109-111, irakur daiteke, Txillardegik galdutzat ematen duen lantxoak. Ekibokazio bat izanik ere, guretzat interesgarria da, jada urte haietan Txillardegi Kierkegaard-ekin zebilela, esan nahi baitu, bero-bero gainera. Izan ere, K. Mitxelena-k hau dio *Leturia*-ren “Sarrera hitz batzu” lanean: “Ona nola ezagutu nuen [Tx.]. Sari-banaketa batean zen, eta sarituetako lan batek etzuen oso ongi artzen norbaiten filosofia: Kant-ena ala existentzialistena zen, enaiz oroitzen. Dena dela, an altxa zitzai-gun Txillardegi. Laburki eta funtsez adierazi zigun etzuela ontzat artzen sarituaren iritzia, baita zergatik etzuen artzen ere”. Zorionez, Mitxelena-k ahaztuxea zuen pasadizoa, E'tar Y-k [Yon Etxaide] ederki jaso dago *Egan*-en (1/2, 1955, 64): “Oargui-ko [bigarren] jaialdiaren amaigarri esan dezagun solasaldi politik sortu zela “existentzialismoari” buruz Txillardegi ta Mitxelena jaunen artean. Txillardegi ez genuen konforme sari-irabazlearen iritziarekin existentzialistai buruz eta Mitxelenak agindu zion Txillar-degi gazte pizkorrari Berasaluzeren oker-usteak zuzenduz lanik egiten bazun, arenaren alboan argitaratuko zitzaioala aldizkari ontan. Txillardegik itzetik ortzera baiezkoa agindu zion eta laister gozatuko gera noski bere idazlan ernegarria ausnartuz”. Etxai-deren informe berean, saritua ez, baina epaimahaiaren aipamen berezia merezitako Txillardegiren “Urruti-min” lan bat aipatzen da, galdua nik uste. Baina hau ere ez dugu Txillardegiren zinezko lehen izkribua. Etxaide finak, Oargui-ren estreinako deialdiari (1954) hainbat idazle gaztek erantzun diola jakinarazi baitigu, eta horien artean, nahiz epaimahaiak saritu ez izan, berak bere aldetik bereziki hiru zoriontzen baititu pozez beterik: Txillardegi, Aialde eta Julio Ugarte apaiz jauna, euskaldun berriak direlako. Horien lanen izenbururik ez digu ematen, ordea.

Berasaluze-ren lanera eta existentzialismoaren eztabaidara itzuliz: agi denez, haren testuan Txillardegiri ederretsi ez zaiona, existentzialismoari beste gabe ateista iriztea izan da. Berasaluze-ren gardiz, existentzialistak, “Jainkoa ukatzeak biotzean ixten daben utsa bete eziñean dabilta gizajook! (...) Jaungoikoa ukatu, ta goi-miñez jota, filosofiari eskatuten baidautse, Jaungoikoak bakarrik emon leuskioena: zerruko fede santua, illezkortasun-yorana ase, ta biotzean zorion eta pake erne-eragin al leiken gantzailua” (loc. cit., 111). Are, Oargui-ko bigarren saritua ere, Bereziartua-tar Iñaki orobat Arantzazukoarena berau, “Batzuk ba-doaz, besteak ba-datoz” (ik. *Euzko*

Gogo, ilbeltza-otsaila 1956, 104-109), oso negatiboa zen filosofo modernoekiko, Unamuno-ri buruz bereziki. Txillardegik, bada, ezin izan du bere desadostasuna isildu.

Idatzi ere, idatzi du agindutako Berasaluze-ren lanaren kritika, seguruenik hura bezalaxe “Kierkegaard-en hazia Unamuno-gan lore” beste titulurik gabe bidali duena Oargui-ra, harekin batera argitaratzekoa zenez gero *Egan*-en. Susmatzen dudanez, Berasaluze-k berea, ez dakit zergatik, *Euzko Gogo*-n argitara ematean (edonola ere, Arantzazuko belaunaldi hau oraindik *Euzko Gogo* zaleago zen, *Egan* zalea baino), Txillardegiren kritika hori argitaratu gabe geratu eta galdu egin da. Zorionez, berriro, Oargui-ko laugarren Sariketen kronistak (E'tar N. oraingoan: Nemesio Etxaniz), “Ataurre” batean aparte, ia sariketari adina arreta eskaini dio sariketaz kanpoko lan honi, polemikatxoak piztua zuen morboaren seinale, apika. Hona hemen E'tar N.ren iruzkina, berak asmatzen duen bakearekin (*Egan* 5/6, 1955, 76):

“AUZI ZARRA. — Berasaluzeri beatzak arrapatu nairik, emen degu lenbizi Txillardegi. Aren lanak “Kierkegaard-en azia Unamuno-gan lore” zuan izenburu. Lan artan Existenzialistak Jainkoa ukatzen zutela, esaten zuan. Baina Txillardegik ez du onela uste. Onen ustez, Sartre bakarrik izan zenuan Jainko-ukatzaille. Besteak mundu onen gaindiko Izaki guren bat aitortzen zuten.

Existenzialisten erakutsiak Sartrek zabaldu omen zizkigun erri xearen artean; eta ura Jainko-ukatzaille izan zalako, beste Existenzialista guzietan siñesgabe-izena egotzi die.

Bapo, Txillardegi! Nere ustez, Berasaluzek au esan naiko zuan: Existenzialis-tek siñismen erabakirik etzutela izan, eta orregatik beren bizitza erantzunik gabeko galdera itoa egin zutela. Au da, nere ustez, auzi onen giltza”.

Zuzena da, hortaz, Txillardegik, “jendaurrekotasun-bataioa” dei genezakeena, Oargui-ren 1955eko Sariketa honetan izan zuela esatea¹⁶.

16. Esan behar da, Gabriel Aresti-k ere Oargui-ko sariketa horietxetan egin zituela bere lehen probak, dirudienez —Txillardegiren egun eta saio berberetan hortaz!—. Hirugarren batzaldira aurkezturiko lanen artean, Etxaide-k Aresti'tar Gabirelen “Pigmalion euskaraz” aipatzen du, “idazlan sakon eta aoxurigarria”. Eta gehitzen du: “Benetan arrigarria, tutik ere euskeraz etzekien Bilbotar gazte onek egunez-egun dagien aurrerapena jakintza-gaiak euskeraz borobildurik” (*Egan* 1/2, 1955, 58-59). Laugarren Sariketetan, aldiz, “Europa'ko Federazioa erri txikiak buruz” izenburuko Aresti-ren lanaren berri ematen du Nemesio Etxaniz-ek: “Emen degu ondoren Bizkaiko euskaldun berri bat: Aresti jauna. Antxiñako Goiangeru arek bezela, Gabriel du izena, ta laburdieraz idazten digu. Ez da makala mutilla. —Federazio dalako ori, errien federazioa izan bearrean, Estatu edo Laterri aundien federazioa izango omen litzake. Auek beren muga barruetan dituzten erri txikiak irentsi egingo omen litzakete. Arrai aundiak txikiari egiten diona berbera, inñolaz ere. Ez da, beraz, Federazio orren aldekoa—. Beste lan bat ere bialdu digu: LEMUS'EN izenburu duana. Lemus au Lemoiz dezue. Ta erri txiki ontan euskera galtzen ikusten du. Ortik negarra ta narda. Ez du gutxi egin euskaldun berri onek bi lan auek idazten. Gure txaloe ba-du”. Ik. *Egan* 5/6, 1955, 78.

(Oargui-k 1954-1955 urteetan lau batzaldi edo sariketa antolatu zituen. Zaldua jauna zen batzaldi/sariketa hauen antolatzaile eta presidentea. Epaimahaia —Urkijo Mintegiak izendatzen zuena—, Arrue-k, Etxaide-k eta Mitxelena-k osatu zuten aurreneko hiru deialdietan; laugarrenean Arrue-k, N. Etxaniz-ek eta Irigaray-k).

Txillardegik existentzialistekin jarraitu du buru-belarri. 1957an, Diputazioan Liburutegiko aretoan egiten ziren “Urkijo Mintegiko Solasaldiak” izeneko berri emateko sailean, hauxe aurkitzen dugu, beste zenbait hitzaldi eta albisteri buruzko informazioen artean: “Alvarez Emparanza jaun gaztea mintzatu zen Unamuno-z, sakon eta zeatzki erakatsiz existentzialista famatuaren gogakizun ausart zenbeiten mamia. Gero irakurri zen biltzarre berean oraintsu argitara ematekoa den mintzalariaren nobela baten zati bat: *Leturiaren egunkari ezkutua* irakurgaia, nobela zorrotza eta biziki oraitiarra dela ematen du”. Ik. *Egan* 3/4, 1957, 170-177, Apat-Etxebarne-k sinatua [A. Irigaray]. Urte horretantxe argitaratu zen aipatu eleberria. Txillardegiren hitzaldia, *Egan* 3/4, 1957, 170-177. orrietan irakur daiteke: “Unamuno eragille”. “1957ko martxoaren 28an, neure bizian lehenengo aldiz, hitzaldi bat eman nuen euskaraz, Donostiako Diputazioan”, oroitzen da bera.

Oharra: Biziki eskertu beharrean nago beren laguntzagatik: Agurtzane Goikoe-txea, Donostiako Seminarioko bibliotekaria, aurrena berak ipini ninduelako datuon bidean; Agurtzane Juanena, KM Kulturuneko bibliotekaria Donostian; Pruden Gartzia, Euskaltzaindiaren Liburutegiko bibliotekaria Bilbon.